

כבוד הבריות

ראשי-פרקים

- א. הסוגיה המרכזית - הדיון התיאורטי
- ב. סוגיות נוספות - דיון קונקרטי
- ג. צמצום תחולתם של כללי פסיקה
- ד. גנאי גדול וגנאי קטן
- ה. שינוי נורמות

*

בתלמוד אנו מוצאים דיון רחב, ומספר יישומים של שינוי בהלכה קיימת משום כבוד הבריות. ההלכה מוכנה להתחשב ברגישות של בני-האדם ולבטל איסורים מסויימים, כדי שלא יתבזו. מכאן הכלל: "גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה". אולם חז"ל נתנו לניסוח זה פירוש מתון בהרבה: הלא-תעשה שנדחה הוא "לא תסור" - החיוב לציית לדברי חכמים. הכח הפוטנציאלי של יישום כלל זה גדול הוא מאוד. בכל זאת לא ראינו במקורות ההלכתיים הבתר-תלמודיים שימוש נרחב בכלל הזה כפי שהיינו מצפים מהניסוח הגורף שלו.

א. הסוגיה המרכזית - הדיון התיאורטי

מקומה של הסוגיה המרכזית בנושא כבוד הבריות (להלן: כה"ב) הוא בברכות יט, ב:

אמר רב יהודה אמר רב: המוצא כלאים בבגדו¹ פושטן אפילו בשוק, מאי טעמא (משלי כא) - אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' - כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב.

בפסיקה גורפת זו פותחת הגמרא את דיוניה בנושא כה"ב. לכאורה אין התלבטות כלל: כאשר ה"אינטרסים" של ה' ושל האדם מנוגדים הם זה לזה, יש להעדיף את כבוד שמים ולהניח את כבוד האדם.² בהכרח תחפש הגמרא, כדרכה,

1 בכ"ס פריז 0671 מופיע: "בבגדו של חבירו". גירסא זו לכאורה מכניסה אותנו לסוגיא של אחריות הדדית, כל ישאל ערבים זה לזה, הלבנת פנים, התייחסות לזולת, מצוות תוכחה, חטב בשביל שיזכה חבירך וכד', אך המשך הדיון בגמרא נסוב על ההיבט של כלאיים והאיסור להשאיר את הבגד על הלובש בלבד, ולא על ההיבטים האחרים הנ"ל.

2 אמנם טענה זו סותרת את עצמה מיניה וביה, הרי זלזול באדם הוא זלזול ביציר כפיו של ה' שנברא בצלם אלוהים, וא"כ זהו גם כן זלזול בה'. ראה בעניין זה דבריו של מו"ר הר"א ליכטנשטיין שליט"א, מחניים 5: 8-15, 1993.

הגדרה ותיחום של הנסיבות המיוחדות בהם חל דין זה, וכאשר היא תצליח לעשות זאת תוכל לשאת ולתת אם בהשתנות הנסיבות ישתנה הדין.

המשך הגמרא מתנהל בשני נתיבים: האם במקרה מסוים אנו משנים דין בעקבות הפגיעה שבכה"ב; ואם אכן, מהו ההבדל בין הדין הנדון לבין הדין הנ"ל בכלאיים, שבו נדחה כה"ב.

מתיבי: קברו את המת וחזרו, ולפניהם שתי דרכים, אחת טהורה ואחת טמאה. בא בטהורה - באין עמו בטהורה, בא בטמאה - באין עמו בטמאה משום כבודו. אמאי? לימא: אין חכמה ואין תבונה לנגד ה'! תרגמה רבי אבא בבית הפרס דרבנן, דאמר רב יהודה אמר שמואל: מנפח אדם בית הפרס והולך. ואמר רב יהודה בר אשי משמיה דרב: בית הפרס שנדש טהור.³

הגמרא מצאה אפוא את החילוק הראשון: משנה מפורשת המתירה משום כה"ב לכהן להיטמא, מוסברת באופן של טומאה דרבנן, והקושיא שמטעמה הובאה משנה זו, הוסרה. כאן אין טעם לגמרא להציע שמכאן נלמד היתר להמשיך ללבוש כלאים אם נמצא כזה בשוק,⁴ כי הרי החילוק בין טומאה דרבנן וכלאיים דאורייתא ברור.

תא שמע, דאמר רבי אלעזר בר צדוק: מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל. ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו, אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם. אמאי? לימא: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'! כדרבא, דאמר רבא: דבר תורה, אהל, כל שיש בו חלל טפח - חוצץ בפני הטומאה, ושאין בו חלל טפח - אינו חוצץ בפני הטומאה, ורוב ארונות יש בהן חלל טפח, וגזרו על שיש בהן משום שאין בהן, ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן.

אמנם בטוח לחלוטין שהכהן ייטמא כאשר הוא מלדג על ארון ללא חלל טפח למעלה, אך לרוב הארונות קיים החוצץ הזה, ואין לחשוש מהמיעוט. אמנם קורה שחז"ל גזרו על הרוב משום המיעוט, אך במקרה הזה של כה"ב לא גזרו. מכאן ממשיכה הגמרא במישורים אחרים, והמושג כה"ב מוזכר לראשונה.

3 בפשטות פירוש הגמ' הוא שהכהן הוא מן המנחמים. אבל ניתן לפרש את הגמרא בצורה הפוכה מבחינת התפקידים (כפי שראיתי במפרשים): הכהן הוא האבל, ומשום כבודו לא נימנע מללכת עמו בחזרתו מהקבורה, אפילו אם הוא הולך בדרך טמאה. יש לומר סברא יפה בעד פירוש זה: למה ייפגע כבודו של האבל אם מספר אנשים (רק הכהנים) שבין המנחמים יפרשו מבין יתר המנחמים, ועיי' ברא"ש.

4 כפי שהיא תעשה בהמשך מספר פעמים.

תא שמע: גדול כבוד הבריות שדוחה [את] לא תעשה שבתורה. ואמאי? לימא: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'! תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא, בלאו (דברים יז) דלא תסור. אחיכו עליה: לאו דלא תסור דאורייתא היא! אמר רב כהנא: גברא רבה אמר מילתא לא תחיכו עליה, כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור, ומשום כבודו שרו רבנן.

הכח שחכמים שואבים מהתורה לתקן את תקנותיהם חזק פחות מכוחה של "תורה-ממשי", וניתן לדחות את תקנותיהם אם וכאשר יש משום קיומן פגיעה בכה"ב. הגמרא ממשיכה לבחון את כוחו של דין כה"ב.

תא שמע: (דברים כב) והתעלמת מהם - פעמים שאתה מתעלם מהם ופעמים שאין אתה מתעלם מהם; הא כיצד - אם היה כהן והיא בבית הקברות, או היה זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכתו מרובה משל חברו, לכך נאמר: והתעלמת. אמאי? לימא: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'! שאני התם, דכתיב: והתעלמת מהם. וליגמר מינה? איסורא מממונא לא ילפינן.⁵

נסיון זה נכשל. אין אנו משווים בין היתר בענייני ממון חקלים יותר, לבין עניין הקשור לאיסור, כלבישת כלאיים.

תא שמע: (במדבר ו) ולאחתו מה תלמוד לומר? הרי שהיה הולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ושמע שמת לו מת, יכול יחזור ויטמא - אמרת לא יטמא. יכול כשם שאינו מטמא להם כך אינו מטמא למת מצוה, תלמוד לומר: ולאחותו - לאחותו הוא דאינו מטמא אבל מטמא הוא למת מצוה. אמאי? לימא: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'! שאני התם, דכתיב ולאחותו. וליגמר מינה? שב ואל תעשה שאני.

הפסיביות של האדם - הימנעות מקיומן של שתי מצוות עשה, חשובות ככל שיהיו (חיוב כרת) - היא המאפשרת את דחיית המצוות מפני כה"ב; מה שאין כן כלאיים, בה יש עבירה בקום עשה.⁶

5 בכ"י פריז 0671 מופיע כאן טעם לכך ש"איסורא מממונא לא ילפינן": דשאני ממון דניתן למחילה.

6 הי"ש ואל תעשה" של האדם מתייחסת לפסיביות שלו באשר לחובות של מילה ופסח. מה באשר לעובדה שבידיים הוא נטמא למת? האם אין כאן קום ועשה, ואולי נסתרה כל ההלכה בעניין הכלאיים? בדברי רש"י בד"ה "שב ואל תעשה שאני" אנו רואים הסבר יפה בעניין: לכתחילה ההלכה של איסור להיטמא לא היתה קיימת במקרה של מת מצוה. זאת אומרת:

חמש הדוגמאות הבאות בסוגיה זו להתנגשות שבין איסור לבין כה"ב - כלאיים, כהן אבל, כהן לקראת מלך, השבת אבידה ע"י זקן ומת מצוה - שונות הן לכאורה זו מזו ברמת הבושה הנגרמת לאדם כאשר יעבור על האיסור. במקרה הראשון (כלאיים) מדובר לכאורה על בושה גדולה ביותר, השווה כמעט לכל אדם ללא הבדל מעמד - היחסות לעין כל⁷ - דבר שהוא בושה אפילו לעבד.⁸ במקרה השני (הכהן האבל או המנחם) הבושה היא בוודאי קטנה הרבה יותר, ומה בכך אם לא ילכו עמו כבת דרך?! מה עוד, שאם המדובר הוא באחד המנחמים שהוא כהן, העדרותו משורת המנחמים כמעט לא תורגש. הוא הדין למקרה השלישי (כהן ומלך) - מי בכלל נפגע מהעדרותו של הכהן? והרי אין הוא נעדר, אלא לכל היותר מאחר להגיע בשל הצורך לעקוף את בית הקברות! רחוק הוא להניח שהבריות הרואות את הכהן משתהה מלכבד את המלך נמצאות נפגעות מכך.

יצויין שרק כאן - בין המקרה השלישי לרביעי הובא בגמרא הכלל שכה"ב זוחה לא תעשה שבתורה, ורק מכאן ואילך נעשה שימוש במושג "כבוד הבריות" - כביכול, עד עתה כלל לא נגענו בנושא זה, והעבירה שנעשתה לא לכבוד הבריות נעשתה.

במקרה הרביעי, בו נמנע הזקן מהשבת אבידה, הבושה היא סובייקטיבית - לא כל זקן יראה בהשבת אבידה זו פחיתות כבוד,⁹ ומה עוד שרשאי הוא ואף מומלץ לו לנהוג לפני משורת הדין ולהתעלם מדרישת הכבוד.

המקרה החמישי (מת מצוה) עוסק בסוג שונה לחלוטין של כה"ב - כבודו של נפטר. לכאורה, אין זה עניין לכה"ב, אלא לחובה הדתית לקבור את גופת המת. חוסר השוויון שבין המקרים עשוי ללמד אולי שהדין בסוגיה זו בכלל גדול כה"ב שדוחה ל"ת שבתורה הוא דיון **תיאורטי** בלבד. הדוגמאות שהובאו לא ללמד הלכה באו, שהרי הלכות ידועות הן מכבר, אלא לבחון את מידת יישומו

7 אמנם יש כאן פעולה אקטיבית של היטמאות למת, קום עשה מובהק, אך אין קום עשה זה נאסר אי-פעם, וע"כ אין להשוות אותו לדין הכלאיים.

8 אמנם לא ברור שמדובר באדם הלבד בבגד אחד בלבד, והוא בגד כלאיים, וכאשר יפשטנו יימצא ערום לחלוטין. אפשר שהבושה היא בעצם הפשטת הבגד, גם אם לא ייחשף גוף האדם.

9 נכונותו של דוד המלך להיחשף בעת שפיזז וכרכר לפני ארון ה' (שמו"ב ו, יד) אינה מלמדת לענייננו, ראשית משום שהוא לא נחשף לגמרי, עדיין היה "חגור אפוד בד" (שם); שנית, שם ידעו הכל מהי הסיבה ולשם מה הוא נחשף, בעוד שהמושט בגד שעליו בשוק משום כלאיים אין הכל יודעים מדוע פתאום הוא מתפשט.

9 ראה הסוגיה בבי"מ ל,ב ורמב"ם הל' אבידה יא,ג.

של הכלל באו. אם יבא אדם לסמוך על דיון זה למעשה - עדיין זקוק הוא לבירור ולליבון, וכפי שניכר הדבר בסוגיות האחרות של כה"ב, שבהן נדון בפרק הבא.

ב. סוגיות נוספות - דיון קונקרטי

הסוגיות האחרות הדנות בכבוד הבריות הן כדלהלן. הסוגיה בשבת צד, ב דנה בהתנגשות בין הוצאת מת לבין איסור הוצאה בשבת לכרמלית:

ההוא שכבא דהוה בדרוקרא, שרא רב נחמן בר יצחק לאפוקיה לכרמלית. אמר ליה רבי יוחנן אחוה דמר בריה דרבנא לרב נחמן בר יצחק: כמאן, כרבי שמעון? אימר דפטר רבי שמעון מחיוב חטאת - איסורא דרבנן מיהא איכא! - אמר ליה: האלהים! דעיילת ביה את, ואפילו לרבי יהודה, דמי קאמינא לרשות הרבים? גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה.

הבזיון כאן יכול להיות של המת, כדמשמע מרש"י, או של החיים שסביבו שמריחין ממנו ריח רע (המאירי).¹⁰ בכך שונה הדבר מהדיון במת מצוה שבסוגיית ברכות. לא מדובר על קבורתו, כיון שזוהי שבת.

גם הסוגיה הבאה, במגילה ג, ב דנה בכה"ב בקשר למת מצוה:

בעי רבא: מקרא מגילה ומת מצוה הי מינייהו עדיף? מקרא מגילה עדיף משום פרסומי ניסא, או דלמא מת מצוה עדיף - משום כבוד הבריות? בתר דבעיא הדר פשטה: מת מצוה עדיף. דאמר מר: גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה.¹¹

הסוגיות הבאות עוסקות בכה"ב הכרוך בעשיית צרכיו של האדם. כך בשבת

פא:

בעא מיניה רבה בר רב שילא מרב חסדא: מהו להעלותם¹² אחריו לגג? אמר ליה: גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה.

10 הרמב"ם בה' שבת טו, כב מביא מעין פשרה בין שתי הדעות: "וכן מת שהסריח ונתבזה יותר מזדאי ולא יכלו שכנים לעמוד מוציאין אותו מרה"י לכרמלית".

11 בכל המקומות מודגים רש"י את הל"ת שנדחה משום כה"ב בדין של לא תסור. כאן, ורק כאן, הדוגמא שהוא מביא היא דין הזקן. הסיבה לכך נראית ברורה: דין מקרא מגילה בעצמו הוא מדרבנן (אא"כ נאמר שהוא מדאורייתא בזכות "לא תסור"), וכהוכחה שמקרא מגילה פחות עדיף ממת מצוה אי אפשר להביא ראיה מדין שמקרא מגילה בעצמו נשען עליו, ויש להביא דין אחר, למשל של זקן ואינו לפי כבודו. עיין במהרי"ץ חיות שעמד על עניין זה.

12 אבנים לצורך קינוח שלאחר עשיית הצרכים. טלטול כזה עלול להיות אסור, או משום טירחא יתירה (רש"י) או משום שהיה לו להכניס מערב שבת (תוספות).

וכך בעירובין מא,ב, סוגיה העוסקת באדם הנמצא מחוץ לתחום שבת, ואין לו לנוע אלא בד' אמותיו בלבד.

בעו מיניה מרבה: הוצרך לנקביו מהו? אמר להם: גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה.

הסוגיה החמישית בנידונו - במנחות לז-לח - חוזרת לנושא כה"ב הכרוך בהיחשפות גוף האדם, בדומה לאדם הלבוש כלאיים.

רבינא הוה קא אזיל אבתריה דמר בר רב אשי בשבתא דריגלא, איפסיק קרנא דחוטיה ולא אמר ליה ולא מידי. כד מטא לביתה, אמר ליה: מהתם איפסיק. א"ל: אי אמרת לי, מהתם¹³ שדיתיה. והא אמר מר: גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה! תרגומה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו (דברים יז) דלא תסור, ואיכא דאמרי: מהתם א"ל, וא"ל: מאי דעתך? למישדייה!! והאמר מר: גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה! והא תרגומה רב בר שבא קמיה דרב כהנא: בלאו דלא תסור! הכא נמי כרמלית דרבנן היא.

בעוד שהסוגיא המרכזית ניהלה דיון תיאורטי בכלל "כה"ב דוחה מצות ל"ת מהתורה", כדי להגדיר את היקפו וחלותו של הכלל, הרי שבסוגיות האחרות הגמרא משתמשת ברכיב כה"ב באופן מעשי-יישומי. שאלות מעשיות הן, שנדונו בבית המדרש (אולי בעקבות שאלה מאדם שנתקל במקרה הזה) והגמרא ראתה הצדקה הלכתית-מעשית להשתמש בכלל כדי להשיב על השאלה וכדי להגיע לידי הכרעה מעשית. הדבר בולט בעיקר מהעובדה שבסוגיא בברכות מוזכרים פחות שמות ביחס לכמות הטקסט מאשר ביתר הסוגיות.¹⁴ בסוגיות האחרות אנו רואים מגמה הפוכה מהרב-גונית של התחומים: צמצום בשטחי החיים בהם חז"ל משתמשים בטיעון של כה"ב. רק בשני המישורים הבאים מוכנה הגמרא לשנות הלכה משום כבודם של הבריות:

א. בדברים הקשורים למת (אם זה משום פגיעה בכבודו או כבודם של הסובבים אותו).

13 בכ"י ואטיקן 120 מופיע: "מי שדיתיה" והכוונה שהוא בעצמו ענה שלא היה משליך מעליו את הבגד. ואז המשך הגמרא הם דברי עצמו ולא דברי התלמוד.

14 זהו נושא שעדיין ראוי למחקר יסודי ונרחב. לצורכו יש לבנות "מסד נתונים" ענק במחשב, ובו תאוחסן כל הגמרא מעוצבת וממוינת לפי אימרות החכמים. אופי השאלות למסד נתונים כזה שונה מאופיין של השאלות שניתן להעמיד בפני פרוייקט השו"ת, ועוד חוון למועד!

ב. בדברים הקשורים לעצם גופו של אדם: היחשפות הגוף בכלל וערות האדם בפרט (אם זה עשיית צרכיו או בהליכה בערום).

ג. צמצום תחולתם של כללי פסיקה

מו"ר הרב ליכטנשטיין מעיר במאמר הנ"ל שמגוון השטחים בהם ההלכה היתה באופן תיאורטי יכולה להפעיל את טיעון כה"ב כסיבה (ואפילו כסיניף בלבד) להיתר מסוים, גדול ורחב הוא. למרות זאת, אנו רואים שהיא מפעילה את טיעון הנ"ל במגוון מצומצם למדי. זאת, לדעתו, מפחד שההיתר ינוצל בהיקפים רחבים מאלו שאליהם התכוונו חכמינו. ואכן, לכאורה היה ניתן לשנות את חיינו היהודיים מהקצה אל הקצה אם בכל דבר שאנו מצווים לעשות כמצווה מדרבנן (והרי זהו נתח גדול מעבודתנו את ה'...) היינו "מתחמקים" מהמצווה במקרה של פגיעה (מדומה או לר) בכבודו של אדם זה או אחר.¹⁵ אולי השורש לפחד (מוצדק) זה לניצול לרעה של ההיתר נעוץ בעובדה שהגמרא בעצמה מיעטה לנצל כלל זה (אולי מאותו פחד?).¹⁶ הרי לא ראינו בגמרא מעבר לסוגיות הנ"ל אף מקרה אחד בו הועלה עוד הטיעון של כה"ב למתן היתר, למרות שבמקומות בהם עולה עניין כה"ב הטיעון מתקבל. אולי גם זה מתוך אותה זהירות: אין אנו מרבים להשתמש בכלל זה, ואם נשתמש בו הרי זה להוכחה לכך שכאן זה נחוץ, ואין לדחות את הדבר.

החוקרים שעסקו בנושא שלנו אבחנו שגדולי ישראל בכל הזמנים חששו מהפעלת הכלל ש"כבוד הבריות דוחה לא-תעשה מהתורה", משום חשש ניצול ומתן פתח רחב מדי ל"מחפשי היתרים בסיטונות". הם מצאו שרוב השימוש בכלל שלנו הוא באותם שטחי החיים בהם כבר השתמשה הגמרא במושג שלנו - כבוד המת, כבוד האדם ביחס לכסות מינימלית לגופו, ומתן היתר להיטמא טומאה דרבנן.

15 רוב מנין ורוב בנין של מאמרו המקיף של פרופ' יעקב בלידשטיין ("גדול כבוד הבריות" - עיונים בגלגוליה של הלכה, שנתון המשפט העברי ט-י, 127-185, תשמ"ב/תשמ"ג) מבוסס על עניין זה. וכן הוא שואל בעמוד 2 של מאמרו: "כיצד קורה שמשקלו ההלכתי של המושג כה"ב הוא - יחסית - כה צנוע, וזאת כמדומני לאורך כל הדורות ובכל המקומות".

16 גם זה הועלה ע"י בלידשטיין, למשל בעמ' 22 של מאמרו הנ"ל: "שמא אין מקרה, כי חלק הארי של הדין ההלכתי (העיוני והמעשי כאחד) ביחס למושג שלנו התרכז בנושאים בעלי זיקה הדוקה עם החקשרים בהם החילו חכמי התלמוד את המושג: (א) כבוד המת והשלכותיו (ב) זכותו של אדם לא להיחשף ולהתערטל לעיני אחרים."

השערתי היא, שעם כל זה שתחומי יישום הכלל מצומצמים הם, **בתוך** תחומים אלו, ניתן לראות בזמן שלנו הרחבת יישום הכלל. גדולי ישראל אמנם חששו להחיל את הכלל על תחומי חיים חדשים, אך לא היססו להרחיב את **הגבולות** של אותם תחומי חיים בהם השתמשה הגמ' בכה"ב כעילה להיתר, במיוחד בתחום ההיגיינה ושאר נלווים חיצוניים שלגוף האדם. בנסיבות רבות בהן האדם המודרני חש אי-נוחות מבחינת ההיגיינה האישית שלו, ראו חכמי זמננו המשך ישיר של הנידון בגמרא, ופעלו ע"פ ההיתרים שניתנו בסוגיות הדנות בנושא, גם במצבים שבזמן הגמרא לא עלה על דעת אנוש לכלול מקרים אלו בקטגוריה של כה"ב.

לשם בדיקת השערה זו עלי למצוא תשובה לשתי שאלות:

- א. האם הגמרא מדרגת את המקרים של פגיעה בכה"ב לפי רמה כמותית (בכמה נפגע כבודו של האדם)? אם התשובה תהיה שלילית, אז הסוגיות שבגמרא הן כ"מספר סגור": לא ניתן להוסיף על מצבים בהם חל דין כה"ב, ולא ניתן לגרוע מהם. אפילו כאשר אדם כאדם מתבזה בצורה חמורה ביותר, אך המקרה בו הוא התבזה לא כלול בדיוני הגמרא בעניין, אין לנו להכניס מקרה זה לדיון, כי אין דרגות ואין כמויות של ביזוי. אם התשובה תהיה חיובית, נוכל להסיק להלכה למקרים של פגיעה חמורה. נאמר שיש לדין מה שענינו רואות, ומותר לו להחליט על מקרה ספציפי אם הפגיעה חמורה עד כדי כך שהיא גוברת על איסור דרבנן.
- ב. האם ההלכה מכירה בהרגשה של אי-נוחות הקשורה למצב הגופני של האדם, מצב הדרוש תיקון מיידי, או שמא היא דורשת מהאדם התאפקות ולא מתירה לו בשל מצבו הפיזי הפחות-נוח עבירה אפילו על דברי רבנן?

ד. גנאי גדול וגנאי קטן

מדברי התוס' בשבועות ל,ב ד"ה אבל, עולה הרעיון להבחין בין גנאי גדול לבין גנאי קטן, ובכך לפנות (מלשון כמות) את נושא כבוד הבריות. וזהו האמור בגמרא שם:

ואמר רבה בר רב הונא: האי צורבא מרבנן דידיע בשהדותא, וזילא ביה מילתא למיזל לבי דיינא דזוטר מיניה לאסהודי קמיה, לא ליזיל. אמר רב שישא בריה דרב אידי: אף אנן נמי תנינא, מצא שק או קופה ואין דרכו ליטול - הרי זה לא יטול. הני מילי בממונא, אבל באיסורא אין חכמה

ואין תבונה ואין עצה לנגד ה"י, כל מקום שיש בו חלול ה' - אין חולקין כבוד לרב.

התוספות שואלים, הרי מדובר כאן על שב ואל תעשה? הרי החכם אינו עושה כלום בידיים, הוא רק נמנע מלהעיד? וכבר למדנו בסוגיית ברכות שמצוות העשה החמורות של פסח ומילה נדחות בשב ואל תעשה מפני כבוד הבריות של מת מצוה.

תשובתם הראשונה היא: להשאיר מת מצוה ללא קבורה גנאי גדול הוא למת, ומותר לעבור על מצוות עשה דאורייתא בשב ואל תעשה כדי לקבורו. לעומת זאת, להעיד עדות בפני בי"ד הקטן ממך בחכמה גנאי קטן הוא, ויש לו לחכם למחול על מדותיו.

קל אולי היה לדרג בין כה"ב הכרוך בבזיונו של מת מצוה לבין כה"ב הכרוך בעדות בפני בית דין. אולם מסוגיית הגמרא בב"מ ל,ב עולה שאף בתוך ענייני קבורה יש אפשרות לדירוג. הגמרא שם לומדת מהכתוב בפסוק "את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו" (שמות יח, כ) חיובים שונים שנוגעים בין אדם לחבירו - מ"את הדרך" למדו חיוב גמילות חסדים, ומ"בה" למדו חיוב קבורה. על השאלה "היינו גמילות חסדים" עונה הגמ': "לא נצרכה אלא לזקן ואינו לפי כבודו". התוספות (ד"ה אלא) שואלים: הלא הלכה זו, פטור מקיום מצוה הפוגעת בכבודו של אדם, כבר למדנו בקשר למת מצוה מהמלה "ולאחותו"? תשובתם היא: "כבוד הבריות דמת מצוה חמיר טפי, שמוטל בבזיון". דהיינו: מ"ולאחותו" לא יכולנו ללמוד שגם לזקן ראוי שיעסוק בקבורה, כיוון שבמת מצוה מדובר במצב חמור של פגיעה בכה"ב. לפי זה, אכן יש דרגות שונות.

ה. שינוי נורמות

יודגש שבפרק זה איננו טוענים על שינויים בהלכה; השינויים הינם בנורמות חברתיות בלבד, ומשינויים אלו נובעת התייחסות שונה של אותה הלכה למציאות המשתנה. אין ספק שהתפיסות בקשר להיגינה האישית נשתנו ברבות השנים. בעבר מצאה ההלכה לנכון לחייב רחצה בחמין פעם בשבוע, בערב שבת - ובימינו איננו זקוקים לחיוב הלכתי בנידון, ואנו "מהדרים" לקיימו כמעט בכל יום. היחס לרחצה ובעקבות זאת לאיסור הרחצה ב"תשעת הימים" או בשבוע שחל בו תשעה באב (שו"ע או"ח תקנא, טז) נשתנה בימינו, וכמעט כולנו הפכנו להיות איסטניסים שהרחצה מותרת להם (כבמשנה בברכות טז, ב).

יהיה אשר יהיה ההסבר לשינוי שבטבעים,¹⁷ עובדה היא שהאדם בן זמננו הוא מפונק יותר, ומצבים שכלל לא הציקו לאבותינו - מציקים לנו ומביאים לחוסר נוחות.

בשו"ת יחוה-דעת ח"ו סי' מט דן הרב עובדיה יוסף שליט"א בעניין הסתכלות במראה ע"י גברים. לפי הגמרא בע"ז כט, א יש איסור בדבר, משום "לא ילבש". כבר הר"ן כתב שאיסור זה אינו חל במקומות שגם הגברים נהגו להסתכל במראה, אבל זהו היתר רק למקרים מיוחדים ומוגדרים היטב. הרב עובדיה יוסף מוצא היתר מעבר לכך משום כבוד הבריות. כאשר אדם יוצא ובגדיו וכובעו עלולים להיות "עם שינוי" (כלשון הרב המחבר), הותר לו לבדוק את עצמו קודם יציאתו מהבית.¹⁸ שיקול זה לא הוזכר בדברי הראשונים בזה, וכנראה רק בזמננו נולד מקום לשיקול מעין זה.

לדעת הרב עובדיה יוסף (ביע אומר ח"ה או"ח סי' כט) מותר לאדם להשתמש בשבת בנייר טואלט שעליו מודפסות אותיות לעזויות, ואין בכך משום מחיקה דאורייתא:

- א. האותיות אינן נמחקות, אלא מתכסות.
- ב. אין זו מחיקה על-מנת לכתוב.
- ג. זהו פסיק רישיה דלא איכפת ליה.

על כל פנים מדרבנן היה הדבר צריך להיות אסור, אבל "הא קיימא לן בסי' שיב להתיר כמה איסורים דרבנן משום כה"ב".

אם ישאל השואל, הרי אין בכך הרחבה מעבר להיתר שנתנה הגמרא בשבת פא להעלות אבנים מקורזלות לצורך קינוח לגג - מכל מקום עדיין יש בכך הרחבה: שם הותר טלטול שאינו לצורך, ואילו כאן הותר איסור מחיקה מדרבנן. עניין ריח מהפה תופס מקום בנקיון הכללי של האדם, וההלכה אכן מתייחסת לזה, אפילו כעילה לגירושין. אבל בכל זאת פסק המחבר בשו"ע או"ח סי' תקסז ש"מי ששרוי בתענית יכול לטעום כדי רביעית, ובלבד שיפלוט; וביוה"כ ובת"ב אסור", והרמ"א הוסיף ש"יש מחמירין בכל תענית ציבור והכי נוהגים." כיצד יפיג אדם את ריח הפה, אם לא הותרה לו שטיפה? "מי שדרכו

17 צפיפות הדיור דאו; הקושי בהשגת מים לבתים; קשיים בהסדרה של זרימת הביוב וכדו'.

18 הדברים שם (המובאים בשם שלחן-גבוה סימן קנו, ה) אף יוצאים מתחום כה"ב: "יוכן צריך להזהר לבל יהיה מרושל בבגדיו ובהופעתו בפני הבריות, ובמיוחד בזמן הזה שכבוד התורה בעוה"ר כבר ירד אחורנית עשר מעלות, שבדאי שחובה עלינו להקפיד על כבוד התורה בלי להשפילה יותר ח"ו, על ידי הופעה מרושלת, פן נהיה לבוז בעיני הבריות על ידי כך..."

לרחוץ פיו בשחרית בתענית ציבור לא כשר למעבד הכי" (שו"ע שם סעיף ג). אך בזמננו נפסקה הלכה שכאשר האדם מצטער מאוד בעקבות זה, אז הוא נכנס לגדר של איסטניס, והותר לו הדבר, אפילו בתשעה באב במקרה של צער גדול (מנחת יצחק ח"ד סי' קט).

צחצוח השיניים בשבת, בו עלולים לעבור על מספר איסורים (בגלל תלישת שערות המברשת, הוצאת דם מהתניכיים, ממרח של המשחה) נידון בהרחבה בספרות השו"ת של זמננו, ואף כאן מתיר הרב עובדיה יוסף שליט"א (יביע אומר ח"ד או"ח סי' ל) במקרים מסוימים (כאשר יש לאדם צער אם לא יצחצח ואין פסיק רישא שיצא דם וכו'). לעומתו יש שמתנגדים לפסק זה,¹⁹ וההנחיה שניתנה בשמירת שבת כהלכתה (ח"א יד, לד) היא: נוהגים שלא לצחצח את השיניים, ואפילו בלי משחה.

דומני שאף נושא הטעימה קודם התפילה יש לו עניין לכה"ב, ובעיקר כשמדובר בשתיה. הצורך בשתיה אינו רק כדי להפיג רעב וצמאון, אלא גם לסלק ריח רע מן הפה, ובמיוחד לפני שבאים בתברת בני אדם בבית הכנסת. דומה עלי שעובדה זו מונחת בבסיסו של ההיתר שניתן לכך (יביע אומר ח"ד או"ח סי' יב) למרות שהגמרא (ברכות יב) הראשונים (ראה למשל המאירי במקום) והשו"ע (או"ח פטג) אסרו זאת מכל וכל.

חובה לציין שכה"ב אינו מתיר אסורים כללי. כך, למשל, דן הרב משה פיינשטיין זצ"ל (אגרות-משה יו"ד ח"ב סי' עז) בשאלה אם מותר לבעל ולאשתו הנידה הנמצאים ברשות הרבים להעביר חפץ מיד ליד, כדי לא להבליט את העובדה שהאשה היא במצב של נידות. הוא מביא בחשבון את כה"ב, אבל דוחה זאת באומרו: "טוב שלא תתבייש בקיום מצוות התורה". במקרה זה לא התיר הרב פיינשטיין אפילו איסורים דרבנן משום כה"ב. בטעם הדבר ניתן להביא כמה סיבות:

א. הוא עצמו כתב ש"ידוע לכל שהנשים הן נידות י"ב יום בכל חודש וצריכין להתרחק מבעליהן מאיזה דברים". הוא אינו רואה אפוא טעם להסתרת העובדה הידועה לכל. אם נפוץ הנוהל להסתיר את העובדה, הרי זה משום שהתרבות החילונית שאינה חשה לקיים מצוות, השתלטה על אורח החיים של שומרי המצוות, ולכך אין להיכנע. אדרבה, בין שומרי המצוות נהוג

19 וביניהם מנחת יצחק ח"ה סי' קה, וציץ אליעזר ח"ז סי' ל. האחרון אפילו לא מזכיר כלל את עניין כה"ב בעניין; אולי אין הוא סובר שיש קשר בין הרצון לצחצח שיניים בשבת לבין כה"ב;

היה אפילו שהנדה לובשת בגדים שונים, כדי שגם שכנותיה תדענה שהיא נדה.

ב. ההיתרים הקודמים לא עקרו איסור מכל וכל. לא כל טעימה הותרה בבוקר לפני התפילה, וגם לא בכל ימי השבוע. לא כל מחיקה הותרה, אלא בניירות טואלט מסויימים בלבד, ורק כאשר אין בנמצא נייר אחר. מה שאין כן מסירת חפץ מיד ליד בין בעל ואשתו הנידה.